

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

Kujundiloome mehhanismid eesti mõistatuste alaliikides

Piret Voolaid, piret@folklore.ee

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus

50. J.V. Veski päev

27. juunil 2017 Tartu Ülikoolis Veski auditooriumis

Kujund kui mõistatuse vormi- kui ka sisuelement?

Küsimus + vastus (lahendus) = mõistatus (dialoogiline mäng)

Käibelolevas terminoloogias mõistatuse vormielementide kõige levinumad nimetused:

„(mõistatuse) **kujund**” (*riddle image*) ja „vastus” (*answer*)

- Küsimuspoole kohta kasutatavate terminite seas on käibel: „küsimus” (*question*), „väide” (*proposition*) või „eelneja” (*precedent*)
- Vastuspoole kohta kasutatavate terminite seas on käibel: „järgneja” või „tulenev järeldus” (*sequent*), mis viitab küsimus- ja vastuspoole omavahelisele sõltuvussuhtele.

(Kaivola-Bregenhøj 2001: 38)

Kujundlikkus ja mõistatuste kontekstuaalne analüüs

Situatsioonikontekst viitab (algselt suulisele, tänapäeval üha enam ka kirjalikule) esitusolukorrale ja vastuvõtjale;

Lingvistiline kontekst mõistatuste paigutumisele üldises diskursuses.

Kognitiivne ja žanrikontekst on A. Kaivola-Bregenhøj järgi teineteisele lähedased ja hägusate piiridega.

Kognitiivsel kontekstil on rõhk esitaja ja vastuvõtja kognitiivsetel struktuuridel, assotsiatiivsetel võrgustikel, millel põhineb mõistatuste lahendite mitmetähenduslikkus.

Žanrikontekst aitab nii mõistatuse esitajal kui ka vastuvõtjal tajuda detailselt žanri omadusi, nagu sobiv vorm jne, ning otsustab ka alamžanrid.

Žanrikontekst määrab **kujundlikkuse määra ja viisi**, kuidas küsimuspoole kujundid põikuvad normaalsest keelest, ja irrealistlike kujundlike lahenduste tüübi.

Mõlemad kontekstid toimivad mõistatuse esitaja ja äraarvaja peas, luues konventsioone ja mudeleid analoogiate tegemiseks, nt mõistatuste struktuuri, kujundite, metafooride ja klišeede plaanis. (Kaivola-Bregenhøj 2001: 92–127)

Eesmärk ja uurimisküsimused

- Analüüsida kujundlikke väljendusi eesti mõistatuste levinumates alaliikides (**klassikalised ehk tavamõistatused, keerdküsimused ehk naljaküsimused, liitsõnamängud, piltmõistatused**), keskendudes iga alaliigi spetsiifilistele omadustele, liigi funktsionaalsetest eripäradest tulenevatele erinevustele.
- Põhiküsimused:
 - Milline on kujundilooime spetsiifika alaliigiti (vanem aines versus uuem aines), millistes üldisemates kasutusseostes, klišeedes?

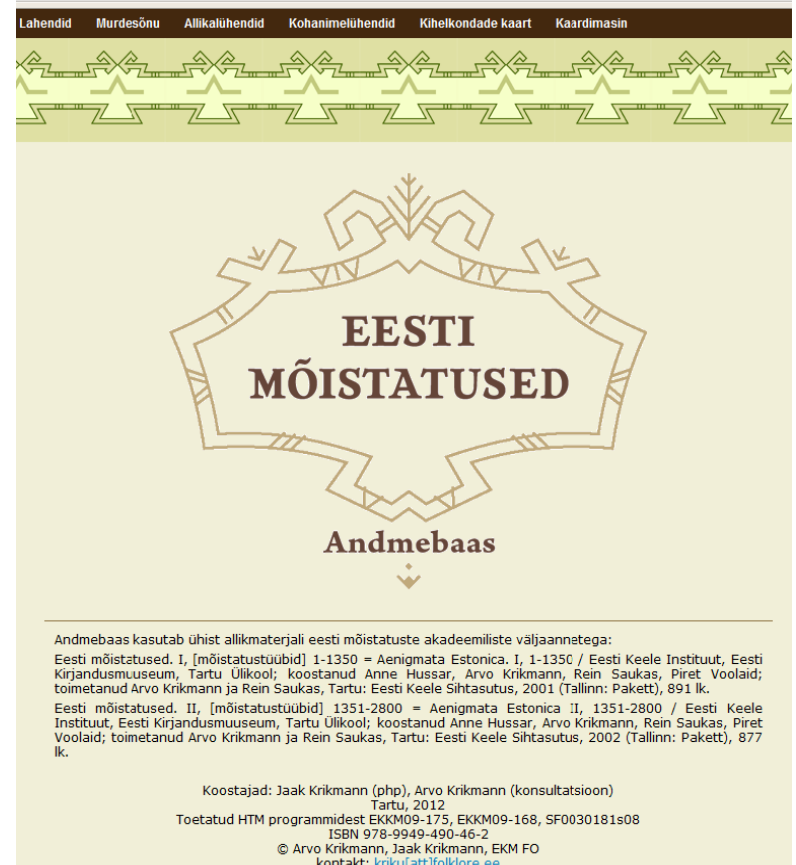
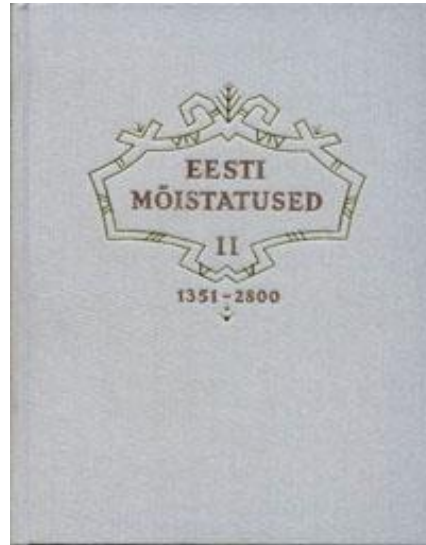
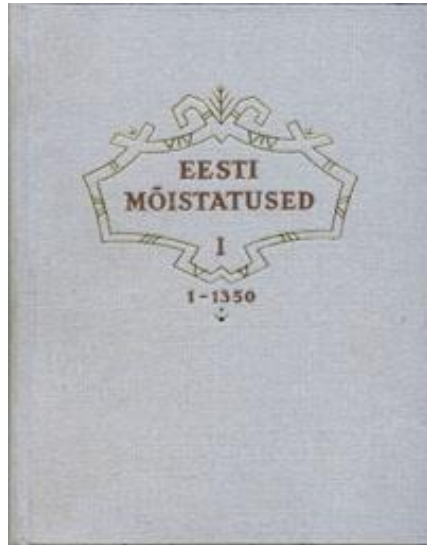
1. Klassikalised, tavalised, nn pärismõistatused

Küsimuspool annab mingist objektist piisavalt peidetud, kuid piisavalt läbipaistva kirjelduse; poeetiline kirjeldus on üldjuhul suunatud objekti füüsilistele (esmajoones visuaalselt või auditiivselt tajutavaile) omadustele.

Eesti arhiivimaterjali hulgas **tuntumad klassikalised mõistatused:**

1. *Hark all, paun peal, pauna peal rist ja risti peal nupp, nupu peal mets, metsas sead ja must poiss läheb ajab sead metsast välja?* – *Inimene (+peahari).*
2. *Seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline ~-keeruline?* – *Sibul.*
3. *Lipp lipi peal (~Lipitud ja lapitud) ilma nõela pistmata?* – *Kapsas.*
4. *Harakas aidas, saba väljas ~ Hiir läheb auku, saba jääb välja?* – *Võti.*
5. *Neli hobust tallis, viies jookseb ümber talli?* – *Sukavardad.*
6. *Üks hiir, kaks saba?* – *Pastel (king ja paelad taga).*
7. *Eest kui ora, keskelt kui kera, tagant lai kui labidas?* – *Kana.*
8. *Kurat nurgas, raudhambad suus?* – *Vokk.*
9. *Üks saun, sada akent?* – *Puupinu.*
10. *Must siga läheb lauta, ajab punased põrsad välja?* – *Ahjuroop.*

(Krikmann 1997)

- Täiuslikem kogu Eesti mõistatusi (2800 mõistatustüüpi) on leitav
- akadeemilisest väljaandest “Eesti mõistatused” I-II. Koostajad: A. Hussar, A. Krikmann, R. Saukas, P. Voolaid
 - A. Krikmanni ja J. Krikmanni koostatud andmebaasist “Eesti mõistatused” <http://www.folklore.ee/moistatused/> (2012) (95 700 mõistatuseteksti)

2. Keerd- ehk naljaküsimused

Miks jookseb jões üle mäe? Sest läbi mäe ei saa joosta. * Kuidas saad aru, et elevanti on voodi all? Voodi on lae all. * Mis on suurim hübenatus? Küllakalt kammi küsida. * Miks koer saba liputab? Sest saba ei saa koera liputada. * Kuidas saab sõelaga vett kanda? Kui vesi on jääs. * Miks on inimesel selgroog? Et pea tagumikku ei vajaks. * Mitu hermost läheb litritesse purki? Mitte ühtegi, sest ükski ei lähe ise, neid punnakse. * Mis on kollane ja sevastab? Banaan, kellel on nõu. * Miks blondiin kella aknast välja viskab? Ta tahab näha, kuidas aeg lendab. * Kes rüügis tõki keel? Kaja. * Mis liina kantakse number kae? Vora. * Kuidas jagada kuu nina kolmeteistkümnelapse vahel? Teha ninaaputrit. * Mitu korda saab näljane mees hammustada tervest leivast? Ühe korra, sest teist korda hammustades ei ole leib enam terve. * Miks on inimesel kõrvad? Et mitte silmadele ei vajaks. * Mis on ülalt aimsuses, alt niimuses? Püksid. * Mis on soojem kui kasukas? Kaks kasukat. * Mis on suurim laiskus? Kui on külm, aga ei viitsi lodiseda. * Mis on maailma kõige väiksem asi? Kükitav mannatera. * Kuidas blondiin lulluks ajada? Pane ta ümmargusse tuppa ja käsi nurka minna. * Miks tantsivad baleriinid varvastel? Et vaatajad mitte äratada. * Mis on tilist WC-l ja surumaa? Kui minema peab, siis peab. * Mida teeb kõik maailm ilial ajal? Vananeb. * Mis on Tartu keskel? R-täht. * Miks ei saja kaks päeva järjest? Oü on kahe päeva vahel. * Mis on roheline, läheb trepist üles ja keerab paremale? Krokodill. * Mis on sardell? Ülestriinatud viiner. * Mis on viiner? Kommunisti üle elanud sardell. * Mis on võim all, suled peal? Varblane istub politseijaoskonna katusel. * Mis vahe on koeral ja kirbul? Koeral võib kirp olla, kirbul aga koera mitte. * Mis vahe on kurgil ja välistrepil? Kurgid tehakse sisse, aga välistrepp tehakse välja. * Miks ei saa Opelit juht öösel magada? Auto roostetab väljas nii kõvasti. * Miks kannab elevanti punaseid pitsitakse? Et pitsid üleval seisaksid. * Mille liigumisega saab punna elevandi külukusse? Kolmega. Kõigepealt teed ukse lahti, paned elevandi külukusse ja lükkad ukse kinni. * Mille liigumisega saab punna ninaarviku külukusse? Neljaga: teed kapinise lahti, võtad elevandi välja, paned ninaarviku sisse ja lükkad külukusse kinni. * Milleks inimesel on nina? Et silmad ja suu kokku ei läheks. *

2. Eesti keerdküsimused – <http://www.folklore.ee/Keerdkys>, u. 25 000 tekstivarianti, u. 3800 tüüpi. Koost. P. Voolaid.

Keerdküsimused ehk naljaküsimused on küsisõnalise või küsisõnaühendilise algusvormeliga mõistatused, mille puhul on esiplaanil huumor, küsija eesmärgiks on vastaja hanekstõmbamine.

Mis on maa ja taeva vahel? Sõna „ja“.

Mitu tähte on taevas? Kuus.

Mis teeb kõik maailm ühekorraga? Vananeb

Mis on Tartu keskel? R-täht

3. Liitsõnamängud

Miks jookseb jüüse üle mää? Sest läbi mää ei saa joosta. * Kuidas saad aru, et elevant on voodi all? Voodi on he all. * Mis on suurim hüllemata? Kükakali kummi kussid. * Miks koer saab liputud? Sest saha ei saa koera liputada. * Kuidas saab sõbelaga vetti kanda? Kui vesi on jääs. * Miks on inimesel selgroog? Et pea tagumikku ei vajuks. * Mita hermost läheb liitsõnasse purki? Mitte ühtegi, sest ükski ei lähe ise, neid pannakse. * Mis on kollane ja neevastab? Banaan, kellel on noha. * Miks blondiin kella aknaast välja viskab? Ta tahab näha, kuidas see lendab. * Kes räägib kõiki keeli? Kaja. * Mis lüms kantakse timber käe? Võru. * Kuidas jagada kuuks muna kolmeteistkümnep lapse vahel? Teha munaputru. * Mita kordla saab näljane mees launustada tervest leivast? Ühe korra, sest teist korda launustades ei ole leiv enam terve. * Miks on inimesel kõrvid? Et mitte silmadete ei vajuks. * Mis on ülal ananuses, all mittuses? Püksid. * Mis on soojem kui kassak? Kaks kassakat. * Mis on suurim laiskus? Kui on külm, aga ei viitsi lõdiseda. * Mis on masilna kõige väikesen asi? Kükitav manna. * Kuidas blondiin lulluks ajada? Pane ta tummargusse tupp ja käsi nurka minna. * Miks tantsivad balerinad varvaste? Et vastajaid mitte äratada. * Mis on ühist WC- ja surmaaial? Kui minema peab, siis peab. * Mida teeb kõik maailm ühel ajal? Vananeb. * Mis on Tartu keskel? R-tilit. * Miks ei saja kaks piieva jüüsi? On on kaks piieva vahel. * Mis on roheline, läheb trepist üles ja keerab paremale? Krokodill. * Mis on sardell? Ülesõritatud viiner. * Mis on viiner? Kommunisti üle elanud sardell. * Mis on võim all, suled peal? Varblane istub poliitisejaoskonna katusel. * Mis vahe on koeral ja kirbul? Koeral võib kirp olla, kirbul aga koera mitte. * Mis vahe on kurgil ja välistrepi? Kurgid tehakse sisse, aga välistrepp tehakse välja. * Miks ei saa Opelit juht öösel magada? Auto roostetab väljas nii kõvasti. * Miks kannab elevant punaseid püksitakse? Et püksid üleväl seisaksid. * Mite liigutusega saab puna ninasarviku külmutusse? Kõnega. Kõigepooli teed ükste läbi, pained elevandi külmutusse ja lõtkad akse kinni. * Mite liigutusega saab puna ninasarviku külmutusse? Naljaga. Teed kapjake läbi, võad elevandi välja, pained ninasarviku sisse ja lõtkad külmutusse kinni. * Miteks inimesel on nina? Et silmad ja suu kokku ei liheks. *

3. Eesti liitsõnamängud – <http://www.folklore.ee/Sonamang>, u. 5000 tekstivarianti, u. 940 tüüpi. Koost. P. Voolaid.

Mõistatusküsimused, mis algavad vormeliga *Missugune?* või *Milline?*

Küsimuse ootuspäraseks vastuseks pole aga mitte omadussõna, vaid liitsõna:

Missuguse silmaga ei näe? – *Nõelasilmaga.*

Missugused jalad ei kõnni? – *Sõnajalad.*

Missugune kübar ei sünni pähe? – *Sõrmkübar.*

Missuguseid pükse ei õmble ükski rätsep? – *Argpükse.*

Milline miin ei lõhke? – *Vitamiin.*

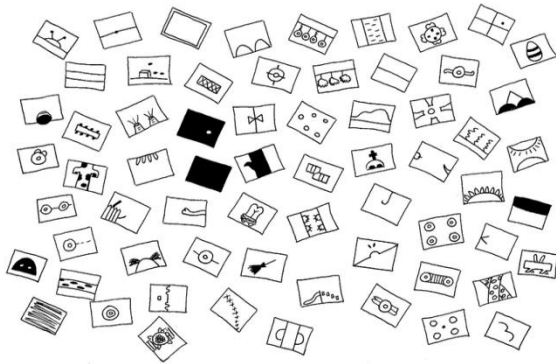
Missugune kõrv ei kuule? – *Toobrikõrv.*

4. Piltmõistatused e. reebused

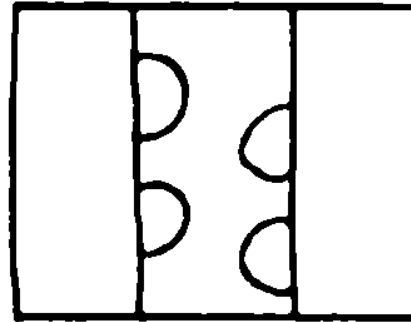
Mis on
pildil?

EESTI PILTMÕISTATUSED

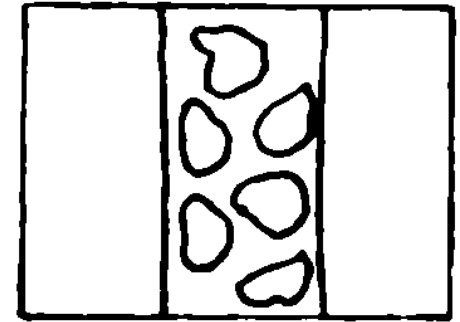
Saatesõna Otsing Kõik tüübid Dateeringu järgi Animatsioonid Logi sisse

Mis on pildil?

Karu ronib puu otsa

Kaelkirjak akna taga

4. Eesti piltmõistatused – <http://www.folklore.ee/Reebus>, u 8000 kirjet, u. 740 tüüpi. Koost. P. Voolaid.

Graafiline folkloor, küsimuspoole moodustab paberile joonistatud (tavaliselt raamitud) minimalistlik pilt koos küsimusega *Mis on pildil?*. Vastuseks on pildil oleva nähtuse, eseme, tegevuse, olukorra ühe sõna või lausena antud kujundlik kirjeldus.

Kujundiloome klassikalistes mõistatustes

Kujundiloometehnika poolest saab mõistatused jagada laias plaanis kaheks:

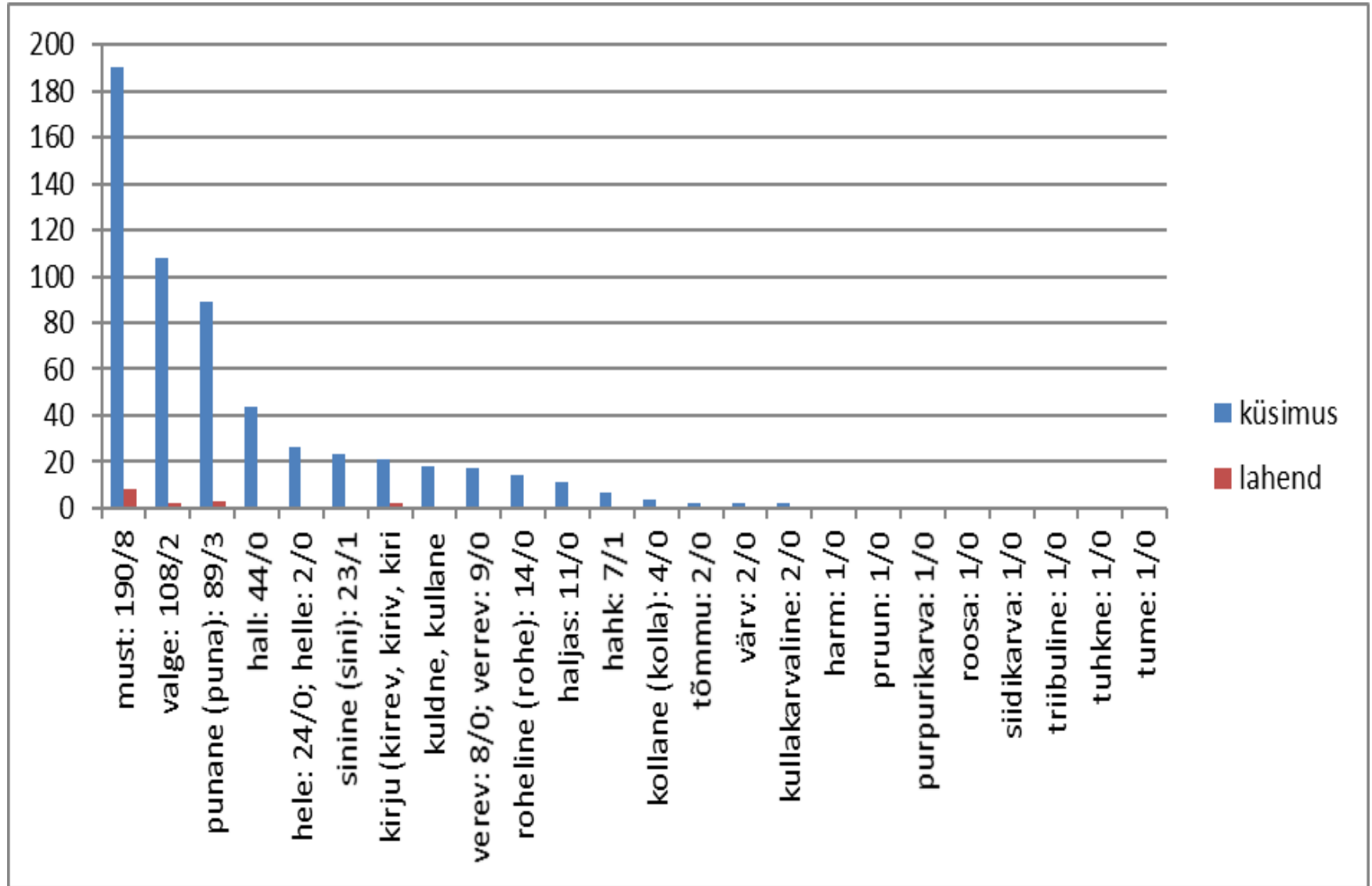
- **määratletud subjektiga või „agendiga“ tekstid**, kus kujundil on mõisteregiooni selgelt fikseeriv substantiivne või agenti osutav „tipp“, st. et kirjeldaval lausel on süntaktiline alus;
- **määratlemata subjektiga või „agendita“ tekstid**, kus selline substantiiv-agentiivne „tipp“ puudub ja mõistatav objekt esitatakse ta tegevuste, omaduste, suhete, kohtade, aegade vms. kaudu kaude ja „anonüümselt“ (kuigi neis predikaatides võib olla vahel ka ilmseidki vihjeid referendile endale)
(Krikmann 2000jj).

Loom- ja inimkujundid määratletud subjektina

- 1) veised – 85 tiiteltekstis;
- 2) sead – 51;
- 3) hobused – 49;
- 4) lambad-oinad – 43;
- 5) kana-kukk – 42;
- 6) koer– 40, peni – 4;
- 7) lind, tsirk (üldnimena) – 24;
- 8) kitsed-sokud – 20;
- 9) karu – 20;
- 10) hunt, susi – 19;
- 11) hiir – 15;
- 12) hani – 13.

- 1) mees – 101 tiiteltekstis;
- 2) vanamees – 29;
- 3) vanamoor – 8;
- 4) vanaeit / vana naine – 1;
- 5) poisike – 24;
- 6) poiss – 10;
- 7) ema – 24;
- 8) isa – 21;
- 9) vend – 4;
- 10) õde – 3; sõsar – 1;
- 11) neitsi – 8

Värvisõnad klassikaliste mõistatuste küsimus- ja vastuspooles, 2800 tiiteltekstist esinevad üks või enam värvinime küsimuses 586 ja lahendis 17 korral.

Zootermin määratletud subjektina

Sagedasim loommetafoor **härg**, sh 9 tiiteltekstis **hall härg** (h-alliteratsioon):

jahve- ehk veskikivi (*Hall härg möirab nurkas?*

Hall härg, auk seljas?)

tuuleveski (*Hall härg, hangus sarved, võtab sauna sarvile, kukile?*)

talutuba (*Hall härg, kahes otsas hangus sarved?*)

või pudru sees (*Hall härg, mäda selg?*)

õllevaat (*Hall härg, allikas sel'las?*)

heinakoorem (*Hall härg, valge sarve?*)

must härg (m-alliteratsioon) esineb 7 tiiteltekstis

lõõts (*Must härg magab, sarv läbi seinä?*)

õpetaja kantslis (*Must härg müirab tampse tõrre sees?*)

lambarauad (*Must härg, mugalised sarved, [kolm] korda sööb aastas?*)

aidavõti (*Must härg, mugulad sarved, läheb järvejäe pääle, pistab sarved sisse lopsti?*)

kirp (*Must härg, mügarad sarved, kääneb lihase paku ümber?*)

sepp ja lõõts (*Tikk-takk lööjä, must härg vedäjä?*)

Zootermin määratletud subjektina

punane pull(ike)

jõhvikas (*Punane pull kasteheina kütkes? Punane pull, seest sappi täis?*)

kuremari (*Punane pullike, jõhvist lõake?*)

tulekahi (*Punane pullike juusk saina müüda üles?*)

valge peaga must vasikas

vahutav oja (*Must vasikas, valge pea?*) või vaht ([*Teeliba, maasuga, metsakukk, meresikk,*] *ranna valgepää vasikas?*)

hall hobu(ne)

kirik (*Hall hobu, harmi jala, istub püha põllu peendra pääl?*)

jõgi (*Hall hobune, rohelised aisad?*)

kuu (*Hall hobune vahib üle katuse?*)

valge hobune

kirik (*Valge hobune vainul, kõht konne täis?*)

must hobune

saunas vihtlemine (saunas vihutakse) (*Must hobu, punane mees, rohiline piits?*)

punane hobune

tuli ja suits (*Punane hobune, must saba?*)

Zootermin määratletud subjektina

punane kukk

tulekahi (*Punane kukk katusel?*)

hall kukk

maja põleb (*Hall kukk, punane hari?*)

valge tsirk

lumi (*Kats valget tsirkukõost taplõse katuse pääl?*)

hani haljas (mitte **haljas hani**)

pudel (*Hani haljas, pea paljas, pea päält läheb auk sisse?*)

viht (*Hani haljas, pea paljas?*)

kalla pudelist piima (*Hani haljas, perse paljas, viskas paska vurtst?*)

must hani

must särk, mitte hame (*Must hani ilma pääte?*)

verev hani

kõrv (*Verrev hani mäe küllehn kükütäs?*)

Zootermin määratletud subjektina

must koer

pada (*Must koer koldes, liha ta sööb ja rasva ta neelab, aga siiski suuremaks ei kasva?*)

kerguõpetaja (*Must koer, valge kurgualune?*)

punane koer

keel (*Punane koer haugub läbi luise aia?*)

tuluk leedes (*Punane koer magab jahukerstus?*)

tuli (*Punane koerake raksub raudriides?*).

hall kass

ader (*Alt jookseb hall kass, päält küürakas rebane?*)

must kass

pada (*Must kass, aidavares?*)

kiri kass

õllekann (*Kiri kass kükitab laual, valget vahtu seest täis?*)

Inimkujund määratletud subjektina

must mees on 10 mõistatustüübi algusvormel ja väga erinevates tähendustes:

kiriksand ja kogudus (*Must mees marsib sauna, sada sammuvad järele?*)

köster ja kirikherra (*Vanamees mängib kiikapilli, must mees kärkab tõrre sees?*)

püss (*Must mees mehemurdja?, Must mees sülitab üle metsa?*)

kikas (*Must mees muru pääl, tükk liha turja pääl?*)

taaritõrdu (*Must mees nurgas, viskab kust?*)

pääsuke (*Must mees, kalasaba taga?*)

tulejalg, kelle peal peerg põleb (*Must mees, mustad mokad, punane piip, valge vars?*)

nööritatud särk, vammus (*Must mees, punatse hamba?*)

maa (*Must mees, roheline kuub selgas?*)

Inimkujund määratletud subjektina

punane poisike (alliteratiivne sarnasus **punase pulliga**)

lillakas (*Pisike punane poisike, kivine kõhuke?*)

murakas (*Punane poisike magab rohelse palaka pääl?*)

kibusemari (*Punane puppis poisike, süli saiakakka täis?*)

porgand (*Punane poiss, rohelised juuksed?; Punane poisike musta asema sees?*)

õun (*Verreva külega poisikene üles puut?*)

keel ja hambad (*Neitsid tantsivad, punane poisike vahel?*)

pliiats (*Punane poisike, kivine süda?*)

valge poisike

uba (*Valge poisike, must nina peas?*).

Määratlemata subjektiga mõistatused

Süntaktilised vormimallid, mille kaudu luuakse parallelism, aluseks nt ruumiline telg:

Alt/seest ..., pealt ...

Alt roheline, pialt sinine? – Lina

Alt sirelt-säreline, pealt kullakarvaline? – Kangasjalad

Seest must, pealt punane? – Löör

Seest siiruviiruline, pealt kullakarvaline? – Sibul

Seest sile ja punane, päält must ja karvane? Muhv

Pealt ..., alt/seest ...

Pealt valge, seest punane? – Inimene

Päält valge, seest must? – Lumi ja maa

Pealt must, seest punane, pistad sisse, on mõnus? – Kaloss

Üles..., alla...

Viskad ülesse, on valge, kukub maha, on kollane? – Muna

Eest ..., tagant/otsast ...

Eest punane, tagast karvane? – Maasikas

Määratlemata subjektiga mõistatused

Värvinimed võivad küsimuspooles esineda ka kahe ajahetke või -vahemiku kõrvutustel-vastandustel põhinevatel sümmeetrilistel stereotüüpidel.

Enne/esite ..., pärast ...

Enne lai ja kollane, pärast valge ja ümmargune? – Võilill

Esite pisike ja punane, pärast ei mahu püksi? – Pähkle õis

Esiti valge kui lumi, pärast kui haljendav rohi, viimati verev kui veri, lapsile magus kui mesi? – Kirsimari

Määratlemata subjektiga mõistatused

Süntaktilised vormimallid, mille kaudu luuakse parallelism, aluseks nt ajaline telg:

Päeval ..., öösel ...

Üüse kinni, päivä vallalõ — Silmad

Päival puus, öösel maas — Müts

Päeval karjas, öösel orjas — Koer

Hommikul ..., õhtul ...

Hommiku tuleb, õhtu läheb — Päike

Hommikust päeva kahaneb, õhtust päeva kasvab — Vari

Õhtu oma, hommiku võõras — Säng

Suvel..., talvel...

Talvel kahed prillid, suvel pole ühtegi — Aknad

Suvõl katusõ all, talvõl ilma katusõda — Lehtpuu

Kevadel ..., sügisel ...

Sünnib sügise, sureb kevade — Lumi ja jää

Arvsõnad klassikaliste mõistatuste kujundiloomes

Tiiteltekstides esineb kokku 25 eri arvu.

Sagedasemad neist (põhi- ja järgarvu summadena) on:

Arv	Põhiarv	Järgarv	Kokku
kaks + teine	192	56	274
üks	252	–	252
neli + neljas	78	3	81
kolm + kolmas	50	16	66
sada	63	–	63
tuhat	36	–	36
viis + viies	27	5	32
seitse + seitsmes	21	4	25
pool	21	–	21
kümme + kümnes	19	1	20
kuus + kuues	16	2	18
üheksa	16	–	16
kaheksa + kaheksas	7	3	10

Arvud klassikalistes mõistatustes: paarid ja kombinatsioonid

Üks : neli

Üks hani, neli nina? Padi

Üks : viis

Üks tuba, viis kambrit, igas kambris pime mees korteris? Sõrmkinnas

Üks : seitse

Üks siidiniidikera, seiste auku sees? Pea

Üks : sada

Üks isa, sada poega? Heinasaad

Üks emand, sada särki seljas? Kapsapea

Üks maja, sada elanikku, ukсед-aknad puuduvad? Kurk

Kolmkümmend kaks veget poissi jooksevad toas üles ja alla, üks pikk ja punane pistab neist välja? Hambad ja keel

Tuhat-tuhat, sada-sada ühe korraga lööb maha? Heina niidetakse

Tuhat-tuhat, sada-sada, ühe tammejuure pääl? Juuksed

Tuhat toomelehte, sada saarelehte, kaks kaanelauakest? Raamat

Tuhat tutikast, sada satikast? Õunapuuõied

Vana aines uues kontekstis, uutes seostes, ajaline tähendusnihe (KP 2007 näitel)

Lipp lipi peal, lapp lapi peal ilma nõela pistmata?

– *Kommunaari king ~ Haapsalu asfalttee ~ Tallinna tänavad.*

Ei ole lukk ega riiv, aga kinni peab?

– *Söetabletid (traditsiooniline vastus nõöp) EM 78*

Kanda jõuab, aga lugeda ei jõua?

– *Kohustuslik kirjandus (traditsiooniline vastus juuksed) EM 556*

Kukub, kukub, aga maha ei kuku?

– *Talse (traditsiooniline vastus kell) EM 785*

Käib kõik maailma läbi, aga seisab ühe koha peal?

– *Välisminister (traditsiooniline vastus maantee) EM 876*

Mis on seest siiru-viiruline, pealt kullakarvaline?

– *Pugeja (traditsiooniline vastus sibul) EM 1920*

Teist närib, ise karjub?

– *Ämm (traditsiooniline vastus saag) EM 2175*

Kujundlikkus mõistatuste hilistekkelisemates alaliikides

- Kui pärismõistatustes valitseb metafoorsus või metonüümilisus-metafoorsus, siis nt keerd- ehk naljaküsimustes ei ole piltlikkus esiplaanil, vaid esiplaanile tulevad hoopis teistsugused tähendusmängud.
- Kui metafoorsus või piltlikkus pärismõistatustes on võtmeks vastuse leidmisel, siis keerdküsimuses viiakse inimene vastusest eemale.

Metafoorsus keerdküsimustes vanemas kihistus Kas võtad?/Kumma võtad?- algulised küsimused, värvid metafoorses kujundis

*Kas lähed **sinist silda** mööda või **punast purret** mööda? Taevasse või põrgu.*

*Kas võtad **punase pulli** või **sinise sitika**? Maasikas, sinikas.*

*Kumba sa võtad, kas **kuldteki** või **kollase rätiku**? Päike, kuu.*

*Kumba sa võtad, **sinise rätiku** või **punase palaka**? Taevas, põrgu.*

*Kas võtad **punast pulka** või **musta mulku**? Punast pulka, siis saan porgandi.*

*Kas sa võtad **puu otsas punast** või **silla päält sinist**? Puu otsas lind, silla päält rooja.*

*Kas sa võtad **posti otsast punast** või **kivi pääld kõllast**? Posti otsas lipp, kivi pääld rooja.*

*Kas sa võtad **katussest valged** või **maa pääld roosad**? Katussel tuike ja maa pääl tuli.*

*Kas sa võtad **pika ja rohilise** või **lühikese ja musta**? Pikk ja rohiline = kask, lühike ja must = kuusk.*

*Kas sa võtad **halli hännälise** või **valge puolise**? Hall hännäline = kass, valge puoline = luik.*

Armeenia raadio küsimused (absurdinaljad)

Mis on?-algulised absurdimaigulised küsimused, mis on rahvusvahelised ja levinud seeriatena. Emil Draitseri (1998, 21) järgi traditsiooniliste Armeenia mõistatuste vorm (Venemaal populaarne 1940.–1950. aastatel).

Mis see on? Ripub laes, on roheline ja piiksub?

– See on heeringas. – Kuidas nii? – Ma riputasin ta lakke ja värvisin roheliseks. – Aga ta ei piiksu ju! – Noh, selle ma ütlesin niisama juurde, et sa nii kergesti ära ei arvaks. See oli praktilises esituskavas tihti nagu mingiks avamõistatuseks, sest see oli nii üldtuntud, kõik seda teadsid ja taipasid, et nüüd hakatakse esitama armeenia mõistatusi. < Trt , 1955

Kujundlikkus keerdküsimustes

Mis on ühist?

Mis on ühist WC-l ja surnuaial? Kui minema peab, siis peab.

Mis on ühist naisel ja apelsinil? Mõlemad tuleb enne tarvitamist lahti koorida.

Mis on ühist mehel ja hiirel? Mõlemad otsivad auku.

Mis on ühist Leninil ja rotil? Mõlemad on põrandaalused.

Mis on ühist hambavalul ja ilusal naisel? Kumbki ei lase magada.

Mis vahe on?

Mis vahe on koera ja kirbu vahel? Koeral võib olla kirp, kirbul aga koera mitte.

Mis on suurim?

Mis on suurim laiskus? Kui näed und, aga ei viitsi vaadata.

Mis on suurim ahnus? Kui kaks kiilakat ühe kammi pärast kaklevad.

Rahvusvaheliselt tuntud absurdsed **elevandiküsimused**

Mitme liigutusega saab elevandi külmkappi?

– *Kolme liigutusega. Üks: teeb ukse lahti, kaks: paneb elevandi kappi, kolm: paneb külmkapi ukse kinni.*

– *Aga mitme liigutusega saab jõehobu külmkappi?*

– *Neljaga. Üks: teeb ukse lahti, kaks: võtab elevandi välja, kolm: paneb jõehobu kappi, neli: paneb külmkapi ukse kinni.*

– *Lõvi kutsus kõik loomad endale külla, aga kes puudub?*

– *Jõehobu.*

– *Vaata, see on järv, sa pead üle järve ujuma, aga siin on krokodillid. Kuidas sa ujud?*

– *Rahulikult ujud, sellepärast et kõik on külas.*

Mitmetähenduslikkus keerdküsimustes

Mida ütles Eston Kohveri naine, kui Eston tahtis õhtul sõpradega välja õlut jooma minna?
"Ära siis seekord üle piiri mine".

Facebook, meelelahutusgrupp Härga Täis, sept 2015

<https://www.facebook.com/709610179107346/photos/a.709827965752234.1073741828.709610179107346/859094794158883/?type=3&theater>

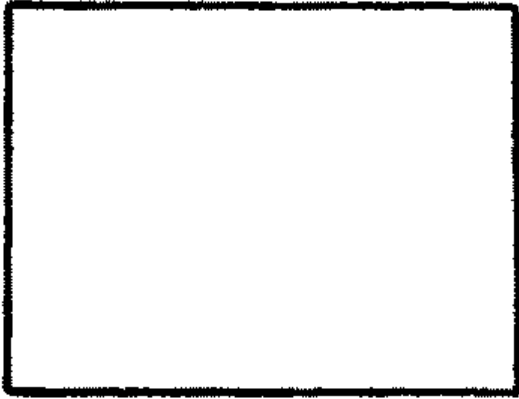
Liitsõnamängud - omamoodi surnud metafooride tuvastamise harjutused

Eeldus - leidub mingi predikaat (omadus, tegevus vms), mis assotsieerub sõna otsese tähendusega väga tugevasti, surnudmetafoorse tähendusega aga mitte (või ka vastupidi).

Vastuseks on keeles tavamõisteteks saanud kahetüvelised liitnimisõnad kui keeles sügavalt juurdunud kinnismetaphoorid (ka *frozen metaphors* – 'külmunud ~ tardunud metafoorid' (nt Gibbs 1994: 123), *dead metaphors* – 'surnud metafoorid' (nt Lakoff & Johnson 1999: 119) või *kulunud metafoorid* (nt Merilai 2003: 149)), mille kujundlikkus on ajapikku nihkunud tagaplaanile ning mida keelekasutaja ei pruugigi tajuda: *tassikõrv, kotisuu, lauajalg, püssikirp, koeranael, masinahunt, võhumõõk, sukasilm, veesilm, jõesuu, laevanina, puusüda, puusärk, õunasüda* jne.

Millist kukke ei sallita? – Punast kukke.

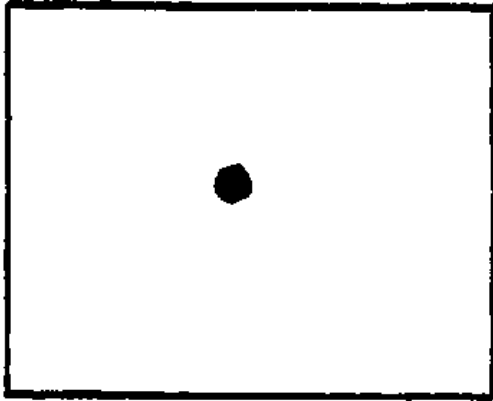
Piltmõistatused – vastuste variatiivsus

Mis on pildil?

- *Lehm sõi rohtu ja läks koju*
- *London udus*
- *Söögilaud pealtvaates*
- *Siil udus*
- *Aknaklaas*
- *Jääkaru Arktikas*
- *Valged jänesed lumisel taustal*
- *Valge hani Valges meres*
- *Talv aknast vaadatuna*

Piltmõistatused – vastuste variatiivsus

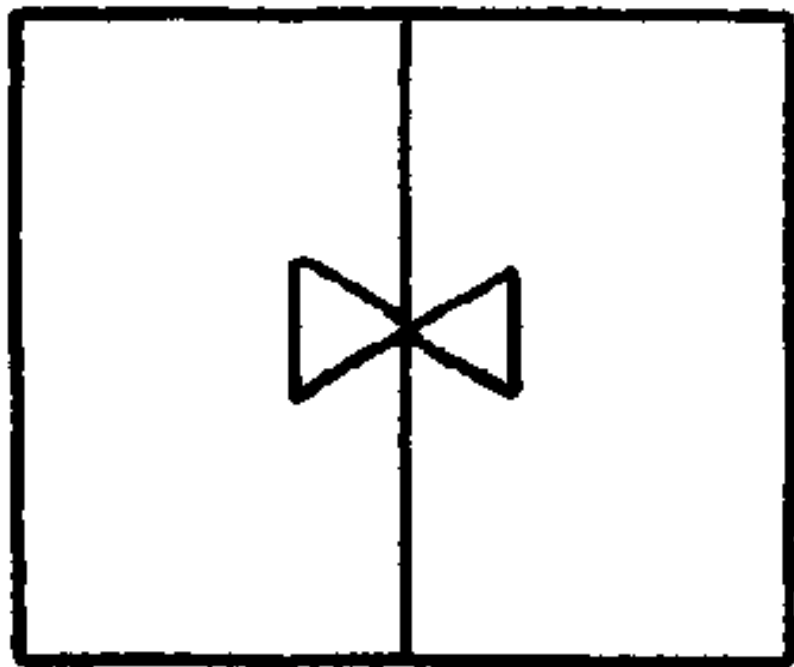

Mis on pildil?

- *Elevant, aga hästi kõrgelt.*
- *Paksu naksitralli naba akna taga.*
- *Kärbes aknaklaasi peal.*
- *Kirp linal.*
- *Vasakul on põder ja paremal on jahimees püssiga, see on kuul.*

Kujundi muutumine ajas – uued seosed

Mis on pildil?

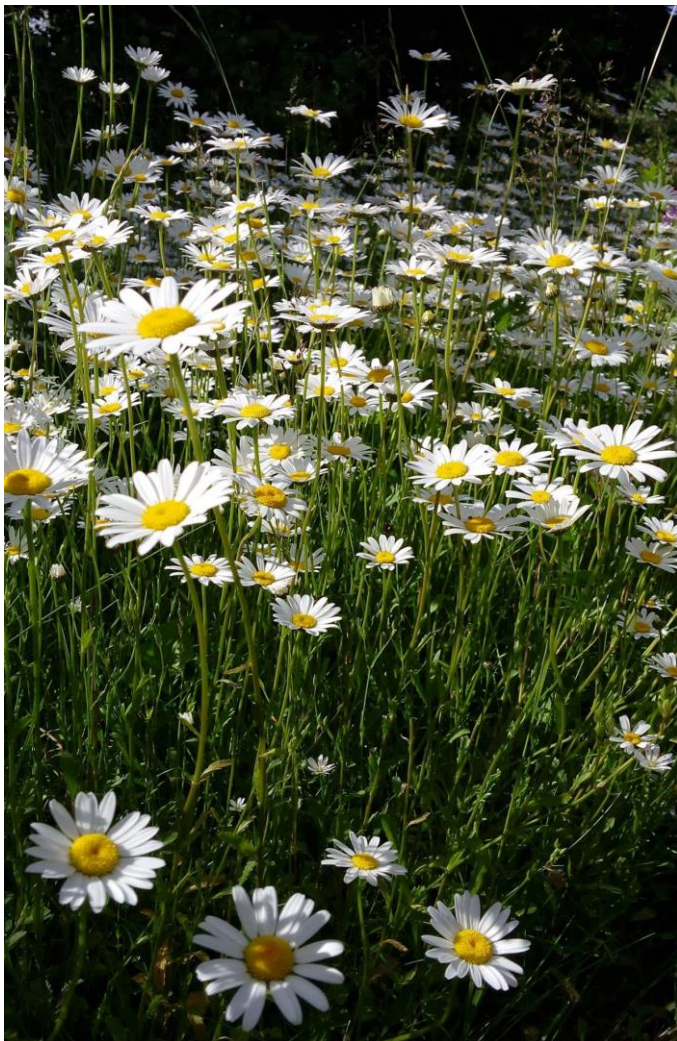
Koolipärimus 1992: *Mehe kikilips jäi ukse vahele.*

Koolipärimus 2007: *Toomas Hendrik Ilves lifti ukse vahel.*

Kokkuvõtteks

Mõistatud põhinevadki kujundiloomel – see toimub põhiliselt kognitiivsel ja žanrilise konteksti tasandil, keeleliste vahenditega. Eri alaliikide žanriline kontekst on erinev, sellest tingitult on kujundiloomel mehhanismid erinevad.

- Klassikalistes mõistatustes kujundiloomel suunatud lahendobjekti välimusele, meeleliselt tajutavaile külgedele. Metafoorses-metonüümilises ümbermõtestamises on olulised poeetiline heakõla (alliteratsioon), parallelism (vastandused, nt värvi- ja arvukombinatsioonide kaudu).
- Keerdküsimustes on kujundi loomes esiplaanil huumor, mis tuuakse esile mitmemõttelisustega, reaalsuse nihestatud kultuuriliste stereotüüpidega (nt absurdsed elevandiküsimused).
- Liitsõnamängud põhinevad olemuselt nn kulunud metafooridel.
- Piltmõistatustes kui puhtvisuaalses žanris väga vabalt tõlgenatav, kasutus etteaimamatu ja loominguline/improvisatoorne.
- Mõistatuste sotsiokultuurilised kontekstid osutavad kujundi (uutest seostest tingitud) semantilistele muutustele ajas.

Mitu õielehte on karikakral?
Kaks – armastab, ei armasta.
(Nõo Reaalgümn. < 1992)

Tänan!
Mõistatuslikku suve!

Ettekanne valmis Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisprojekti IUT 22-5 ja Euroopa Regionaalarengu Fondi (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES) toel.